

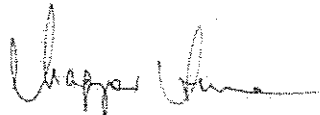
Javaslat

„A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma”

Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvételéhez

Készítette:

Magyar Anna
a Csongrád Megyei Értéktár Bizottság elnöke

Szeged, 2017. június 7.

I.

A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó (személy/intézmény/szervezet/vállalkozás) neve:

Csongrád Megyei Értéktár Bizottság

2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:

Név: Magyar Anna, a Csongrád Megyei Értéktár Bizottság elnöke

Levelezési cím: 6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 2-4.

Telefonszám: (62) 886-833; (30) 535-0200

E-mail cím: magyar.anna@csongrad-megye.hu

II.

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése

A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma

2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása

☐ agrár- és élelmiszergazdaság	☐ egészség és életmód	☐ épített környezet
☐ ipari és műszaki megoldások	☒ kulturális örökség	☐ sport
☐ természeti környezet	☐ turizmus	

3. A nemzeti értéket tartalmazó értéktár megnevezése

Magyar Értéktár: A magyar tanya

Csongrád Megyei Értéktár [10/2013.(XI.29.) CsMÉB határozattal]

4. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint: „A tanya (főként alföldi városok és falvak határában) különálló, magános település, egy tagban lévő gazdaság, kisebb földbirtok a rajta épült lakóházzal és gazdasági épületekkel együtt.”

A tanya tehát az Alföld tipikus vidékies településformájának tekinthető sajátos településképződmény, külterületi lakott hely. Az ott élőket tanyaiaknak, tanyasi embereknek nevezik (Csatári Bálint). A tanya régebbi neve „szállás”: e szóval illették az Alföld szétszórt, magányos telepeit, amelyek többnyire a gazdálkodás központjai és a lábasjóság telelőhelyei voltak. (A -szállás utótag sok település, külterületi településrész nevében máig fennmaradt.) A 18. sz.-ban a legtöbb helyen a „szállás” elnevezést felváltotta az eredetileg halászati műszóként ismert tanya.

A pusztai ember a tanya szó alatt nemcsak azt az épületet értette, amelyben lakott, hanem az udvart, az összes melléképületet, a kertet és a szérút is, a rakománnyal együtt. A tanyához több-kevesebb föld is tartozott. A tanya szó lakást is s egyúttal egy gazdasági egységet is jelentett.

A településföldrajz kutatói és részben a történészek is sokáig úgy vélték, hogy a tanyák a török uralom alatt kialakult nagyhatárú óriásfalvak bomlásával, a nép „széttelepülésével” jöttek létre. Később, elsősorban Györffy István és Erdei Ferenc kutatásai után világossá vált, hogy történetileg a tanya a tartozéktelepülés, azaz a megosztott parasztváros külső-határbeli része volt.

A tanya kialakulásában a mezőgazdaság játszotta az alapvető szerepet. Őse valószínűleg a több helyen mezei kertnek, réti szállásnak nevezett, szénakaszálással és részben földműveléssel hasznosított, szabad foglalású határbeli földdarabon kialakított állatteleltető-hely lehetett.

A magyar tanya mint külterületi gazdasági egység a 15. században vette fel tartozéktelepülés jellegét, a mezőváros sajátosságaként. Ekkor jöttek létre az első, a későbbi tanyákkal rokon pusztai telepek. Az alföldi városok nagyméretű tanyásodása a 18. században bontakozott ki. A tanyák kialakulásának alapvető feltétele volt a paraszti földtulajdon vagy legalábbis kötetlen, szabad földhasználat. Ez elsősorban a szabadalmas alföldi parasztvárosokban volt adott, az úrbéres helyeken viszont csak a 19. sz. második felében, a jobbágyfelszabadítás után jöttek létre. A tanyák gazdaságának látványos fellendülése a feudális korlátoktól többnyire mentes 19. század végén és a 20. század elején zajlott.

Az alföldi tanyák kialakulásának útja, feltételei, a létrejött telepek formája, rendeltetése, használati módja szinte mindenhol más. Közös azonban az a vonás, hogy a magánbirtokon létrejött pusztai szálláshelyeket mindenütt állatteleltetésre, valamint a nyári mezőgazdasági munkák idején meghúzódozó, rakodó és esetleg nyomtató helynek használták. Legtöbbjükön csak akol, kunyhó, majd tüzelős istálló állt. A kezdetleges pusztai épületekben csak annyi időt töltött kint a városi parasztlakosság, amennyit az állatteleltetés, illetve a mezőgazdasági munkák végzése feltétlenül megkívánt. Leginkább szolgálégyenyek és gazdafiak tartózkodtak kint a telelő állatokkal. Az istállóban aludtak, ott is főztek.

Később a földművelés jelentőségének növekedésével egyre gyakrabban mentek ki nők is a tanyára. Az istállók mellé lakóházak is épültek. A családoknak azonban volt a városban is házuk, ahol az év nagy részében laktak, és csak a nyári hónapokra költöztek ki a pusztára. Sokan cselédet, „kertészt” fogadtak tanyájukba, aki állandóan kint lakott (cselédes tanya). A pusztán való tartózkodás általában csak az élet egy szakaszára szólt: az öregedő gazda átadta fiainak a birtokot, és beköltözött városi házába. A pusztán élők viszont munkabíró korukban is gyakran látogatták a városi házat. Oda mentek be piaci napokon, ünnepeken. Ott éltek társadalmi életet. A városi házból és a pusztai tanyában osztottan élő család egysége a huzamos különéléssel sem szakadt meg.

A 19. sz. második felében, különösen a század vége felé már egyre gyakrabban előfordult, hogy a parasztcsaládok állandó jelleggel kiköltöztek tanyájukra. A tanya, amely lakást és egyben gazdasági egységet is jelentett, ekkorra egy gazdasági üzem középpontjává vált. Egyre több tanyai család adta el városi házat, nyelvükben azonban még sokáig ott élt a városhoz tartozás tudata, mivel amikor a városba indultak, azt mondták: hazamegyünk.

Az Alföld egyes tanyás tájainak karaktere lényegesen eltér egymástól. A homokhátsági tanyás tájra a tájhasználat mozaikossága és az ebből adódó változatos táji érzékenység jellemző. A szántóföldi növénytermesztés mellett a felszabdalt homokvidéket a tavak, erdők, mocsarak, valamint a rétek, legelők, homoki szőlők és gyümölcsösök teszik változatosabbá. A gyümölcsstermesztési kultúra kiteljesedésében kulcsszerep jutott a 20. század eleji tanyasi oktatóknak, akik nemes szőlő-, és gyümölcsfajták oltásával és terjesztésével foglalkoztak. Sokkal kedvezőbb termőhelyi adottságú a tiszántúli tanyás táj, ahol a szántóföldi növénytermesztés, a szántóföldi tanyák a jellemzőek.

A tanyai létformához a művelődés, az eszmék cseréje, a közös szórakozás is hozzá tartozott. Az Alföldön, különösen Hódmezővásárhely környékén a 19. század második felétől alakult olvasóköri mozgalom sajátossága volt, hogy a tanyavilágban is rendkívül

nagy számban alapítottak olvasóköroket, amelyek kiemelkedő színvonalon működtek. Tevékenységük a könyvek és újságok tanulmányozásánál sokkal szerteágazóbb volt: ismereteik bővítésére előadókat hívtak, tanfolyamokat szerveztek. Aratóünnepet, szüreti bált, táncmulatságot tartottak.

A mai városi ember számára tanyai életformát és gazdálkodást átfogóan mutatja be nemzeti emlékhelyünk, az **Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark** Skanzenje. A *szegedi tanya* egy kb. 15 holdas homoki parasztgazdaságot reprezentál. A Szeged környéki paprikatermesztésre utal az udvarán álló paprikagóré. A *szentesi tanya* egy szemtermelő és állattartó, külterjes gazdaságtípust, 8-10 holdas feketeföldi, 20. század eleji kisparaszt gazdaságot képvisel. A tanya jellegzetes építménye a vályogfalú, szalmafedelű, boglya formájú kerekől, amelyben rendszerint disznókat vagy baromfit tartottak. Az *iparos műhelyek és a kocsigyűjtemény*: a tanyai kézműves műhelyek bemutatására szolgál. A *pusztafeketehalmi olvasókör* legtágasabb helyisége a 150-200 személy befogadására alkalmas táncterem, berendezéséhez többek között biliárdasztal és két szekrényt megtöltő könyvtár tartozik. Az udvarán felépített kuglipálya a férfiak kedvelt szórakozóhelye volt. A *pusztaszer-árpádalmi* elemi népiskola a tanyai parasztság analfabetizmusának felszámolására utal. Dél-Alföldön az 1840-es években történtek az első lépések a külterületen élők iskoláztatására. Eleinte vándor iparossegédek, obsitos katonák tanították a gyermekeket egy-egy gazdatanya kemencés szobájában az írás, olvasás, számolás tudományára, 1850-es években nyitották meg az első állandó tanyai népiskolákat. Később – az 1920-as évek közepétől – Klebelsberg Kuno közoktatási miniszter munkásságának eredményeként három év alatt 5000 tanyai tanterem épült Magyarországon. A pusztaszer-árpádalmi iskola fagerendás mennyezetű, fapadlós tanteremében, ahol gyakran 80-100, hat-tizenkét éves gyermek zsúfolódott össze, a századelő elemi népiskoláinak vaskos padjai, taneszközei, térképei, színes faliképei láthatók. A volt tanítói lakásban iskolatörténeti kiállítást állítottak össze. A tanyai tanító – ahogy Gárdonyi Géza írta – „lámpás” volt a környező tanyai nép számára: a művelődés fényét terjesztette a lakott településtől távoli tanyák között.

Összességében elmondható, hogy a magyar alföldi tanya több évszázados hagyományú, sajátos települési, gazdálkodási és társadalmi létforma egyszerre. Koronként változó, tájformáló, térségi fejlesztő szerepe elvitathatatlan. A sokszínű alföldi tanyavilág a településrendszeren belül tanyarendszert is képezett. Ennek szinte idealizált formáit alkották a hajdan volt, sokféle mezőváros-tanya kapcsolatok. Ez akkoriban egyedi települési jelenség volt egész Európában. A tanyák átalakulásának voltak felívelő és leszálló periódusai. Ezek egyaránt függtek a gyakran erőteljesen megváltozó alföldi környezeti feltételektől, az agrárpiaci lehetőségektől, az országos és a lokális politikától, a helyi társadalmi közösségek vagy a migráció révén az Alföldön megélhetést keresők tradícióitól, vállalkozó kedvétől egyaránt.

Az eredeti tanyák, a hagyományos alföldi tanyarendszer sorsa lényegében a második világháború utáni erőszakos politikai-hatalmi beavatkozások nyomán megpecsételődött. A tanyák sokaságának a volt mezővárosokról való leválasztása, a tanya-községesítés, a szocialista nagyüzemi kollektivizálás, az általános külterületi építési tilalom, vagy a tanyavidékek infrastruktúrájának a fokozatos lemaradása mind a tanyák megszűnése irányába vezettek. E több évtizedes erőteljes kényszerpályán való haladás következményeként a tanyai népesség ötven év alatt a negyedére csökkent. Egyedül azokban a térségekben maradt fent viszonylag nagyobb arányban, ahol a különleges természeti és termelési adottságok, illetve a sajátos szocialista üzemforma lehetőségek (a szakszövetkezet), vagy a megyei politika „tűrése” ezt részben biztosította, elsősorban a Dél-Alföldön, leginkább a Duna-Tisza közén.

A tanyák helyzete az 1990-es rendszerváltozás után sem változott érdemben. Bár a kárpótlási törvény kedvezményezte az egykori tanyák körüli földterületek visszaszerzését, a mezőgazdaság tartós válsága, a termelési integrátor szerepét betöltő nagyüzemek szétesése vagy megszűnése, a külterületeik érdemi fejlesztéséhez pénzeszközökkel alig rendelkező önkormányzatok miatt lényegében csak az egykor tanyán élők vagy a mostanság oda települők egyéni-családi erőfeszítései jelzik, hogy ismét átalakulóban van a tanyavilág. A vitathatatlan kedvezőtlen folyamatok, mint a tanyák népességének elöregedése, az elszegényedés, a bűnözés, a tájromboló építkezések, illetve a külterületi infrastruktúra felzárkózó fejlesztésének vontatott üteme mellett ugyanakkor tapasztalhatók örvendetes változások is. Új tanyák (külterületi lakóházak és más épületek) jelennek meg, a külterületi lakosok száma már sokkal kevésbé csökkent az elmúlt évtizedben, sőt egyes városok környékén ismét nő. Érdemi próbálkozásokat találhatunk a hagyományos tanyák megújítására, funkcióiknak a tradíciókra is tekintettel levő átalakítására (pl. tanyai turizmus, üdülőtanya). Fontos a rétek, legelők fenntartását szolgáló pusztai tájgazdálkodás, a legeltetéses állattenyésztés megőrzése, a tanyák és a pusztai életforma fenntartása, bemutatása, a génmegőrzés, az ismeretterjesztés. Ez utóbbiban segít a többek között a hagyományos és új módszereket is bemutató „Tanya-suli” program. Nagy segítséget jelent a 1993. évi III. törvény által létrehozott és szabályozott falu- és tanyagondnoki szolgáltatás, amely az aprófalvakban, külterületeken élők számára a kistelepülések intézményhiányából származó hátrányok enyhítését célozza. Végül e szolgálat egyik kimunkálója, Kemény Bertalan gondolatait idézzük:

„Szeresd a földet, ahol élsz. Érezd jól magad és tégy meg mindent, hogy unokáid is szeressék tanyádat, ahol éltél”.

5. Indoklás a Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvétel mellett, kitérve a nemzeti érték országos jelentőségének bemutatására

Tanya, hasonló jellegű szórványtelepülés máshol is van a világon, a magyar tanya egyediségét kialakulása, története és gazdálkodási sajátosságai jelentik.

A tanya – mint hagyományos gazdálkodási, települési és létforma – a magyar társadalmi, településszerkezeti- és gazdaságtörténeti örökség több évszázados múltra visszatekintő része. Sajátos társadalom-földrajzi, építészeti, nyelvi, néprajzi és tájképi sajátosságai révén a tanyás településrendszer a magyar nemzeti örökség, illetve az európai örökség részét képezi. (*Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020, „a magyar vidék alkotmánya”*)

Az európai szinten kultúrtörténeti jelentőséggel bíró tanyás településrendszer és gazdálkodási forma a magyar nemzeti örökség fontos részét képező sajátos térszerkezeti struktúra, melynek fennmaradása, revitalizációja, fejlesztése nemzeti érdek. (*Országos Területfejlesztési Koncepció*)

A tanya a társadalmi evolúció tradicionális értékteremtő, önfenntartásra képes, történelmünkben gyökerező, hagyományok tiszteletére, generációk felhalmozott tapasztalataira épülő életter és családokat fenntartó multifunkcionális munkahely. Magyar generációk sokasága nőtt fel tanyákon, hordozva a természettel való kölcsönös együttműködés képességét, és a gazdálkodási készségek egészét a termeléstől a feldolgozáson át az értékesítésig. A tanya a nemzetteremtő és fenntartó paraszti gazdálkodás évszázados tapasztalatait, hagyományait hordozza.

A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma Hungarikumok Gyűjteményébe történő felvétele az e páratlan örökségünkre való nagyobb odafigyelést, fokozottabb óvó gondoskodást eredményezhet. Megbecsülésével tovább megőrizhető a tanyai lakosságnak az e létformába vetett hite, gondolva itt az elvándorlást fontolgató fiatalokra, de pozitív hatással lehet az éppen tanyai életmódra, gazdálkodásra való váltást tervezgető városiakra is.

6. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források):

Szabó István: A debreceni tanyarendszer kialakulása (Föld és Ember, 1929);

Papp László: A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása (Népr. Ért., 1940);

Erdei Ferenc: Magyar tanyak (Bp., 1942);

Györffy István: Magyar falu – magyar ház (Bp., 1943);

Márkus István: Kertek és tanyak Nagykovácsán a XVII–XVIII. században (Kecskemét, 1943);

Szenti Tibor: A tanya (Bp., 1979); A magyar tanyarendszer múltja (szerk. Pölöskei Ferenc és Szabad György, Bp., 1980);

Tanyai kaleidoszkóp – a Lakiteleki Népfőiskola által szervezett, a Szent István Egyetem tanárai és hallgatói segítségével lebonyolított Tanyakollégium 2002-2003 program (MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét, 2004.)

Nagy Gyula: A tanya élete

(http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/hodmezovasarhely/parasztelet_a_varasrhelyi_pusztan/pages/006_a_tanya_es_elete.htm)

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-395.html>;

www.opusztaszer.hu

Csongrád megye területfejlesztési koncepciója (Város-Teampannon Kft., 2012.)

7. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe: –

III.

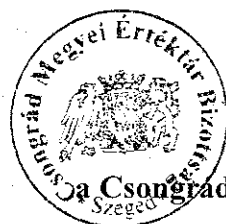
MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe
2. Juhász Antal néprajzkutató, muzeológus támogató levele
3. A javaslatához csatolt fényképek felhasználására vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat

NYILATKOZAT

A javaslat mellékletét képező, „A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma” nemzeti értékről készített, a Csongrád Megyei Önkormányzat fotóarchívumából származó képek a magyar nemzeti értékek és hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013. (IV.16.) Korm. rendeletben ilyen feladattal felruházott szervezetek által térítésmentesen felhasználhatók.

Szeged, 2017. június 7.

Magyar Anna

a Csongrád Megyei Közgyűlés alelnöke

CSONGRÁD MEGYEI ÉRTÉKTÁR BIZOTTSÁG
6741 Szeged, Rákóczi tér

Kivonat
a Csongrád Megyei Értéktár Bizottság 2013. november 29. napján tartott zárt ülése
jegyzőkönyvéből

10/2013.(XI.29.) CsMÉB

Tárgy: A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma felvétele a Csongrád Megyei Értéktárba

Határozat

A Csongrád Megyei Értéktár Bizottság megtárgyalta az **Ifjúsági Ház, Ásotthalom** által benyújtott, az Ásotthalom település értéktárába már felvett „**A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma**” nemzeti érték Csongrád Megyei Értéktárba történő felvételére irányuló javaslatot.

1. A Bizottság megállapítja, hogy a benyújtott javaslat a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény 1.§ (1) bekezdés j) pontja alapján **megalapozott** és **megfelel** a törvényben és a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendeletben foglalt feltételeknek.
2. A Bizottság „**A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma**” nemzeti értéket a Csongrád Megyei Értéktárba **felveszi** és a **kulturális örökség** szakterületenkénti kategóriába sorolja.
3. A Bizottság kiemelkedő értékére, egyediségére való tekintettel a Csongrád Megyei Értéktárba felvett „**A tanya mint tradicionális gazdálkodási létforma**” nemzeti értéket indokoltnak tartja a Magyar Értéktárba elemenként is nyilvántartani. Az erre irányuló javaslatához kéri a **benyújtott dokumentáció kiegészítését** támogató, ill. ajánlólevelekkel.
4. A Bizottság felkéri elnökét, hogy gondoskodjék a Hungarikum Bizottság tájékoztatásáról a nemzeti érték felvételéről a Csongrád Megyei Értéktárba, továbbá a támogató levelek beérkezése után a javaslat megtételére a Magyar Értéktárba történő felvételre.
4. A Bizottság felkéri elnökét, hogy intézkedjék a Csongrád Megyei Értéktárba felvett nemzeti érték közzétételéről a Csongrád Megyei Önkormányzat honlapján.

A határozatról értesítést kap:

- Magyar Anna, a Csongrád Megyei Értéktár Bizottság elnöke
- Vadász Csaba, Csongrád megye főjegyzője
- Dobó Veronika, Ifjúsági Ház, Ásotthalom
- Dr. Fazekas Sándor, vidékfejlesztési miniszter, a Hungarikum Bizottság elnöke
- irattár

K.m.f.

Magyar Anna
a Csongrád Megyei Értéktár Bizottság
elnöke